

LECH MRÓZ

(Uniwersytet Warszawski)

BADANIA NAD CYGANAMI

Badania nad Cyganami zostały podjęte w warszawskiej Katedrze Etnografii przed wieloma laty. Początkowo nie miały one charakteru prac szerzej zorganizowanych. Temat został zainicjowany pracami magisterskimi poświęconymi tej społeczności — moją, a niedługo później Marka Ignacego Kamińskiego.

W roku 1975 w ramach programu studiów (zajęć laboratoryjno-ćwiczniowych) utworzona została grupa, której celem pracy przez półtora roku byli Cyganie. Uczestniczyło w niej 15 studentów. Jako pierwsze podjęto zagadnienie dystansu etnicznego Polacy — Cyganie i ich wzajemnych sądów o sobie. W początkowym okresie nacisk położono na badania wśród Polaków, później — po oswojeniu się grupy z problematyką i społecznością cygańską — na pracę wśród Cyganów. Nim zakończone zostały prace grupy, jej część podjęła ten sam temat w ramach badań węzłowych. Była to kontynuacja problemu dystansu, ale z przesunięciem nacisku na rolę Cyganów w polskiej kulturze ludowej i ich w niej obecność. Temat badań grupy realizowany był na Podlasiu, badań węzłowych — na obszarach Polski południowo-wschodniej oraz centralnej. Materiał uzupełniano także na kolejnych Międzyuczelnianych Obozach Etnograficznych. W roku 1981 rozpoczęła działalność kolejna grupa ćwiczeniowo-laboratoryjna. Uczestniczący w niej studenci realizowali dodatkowo także badania łączące się z tematyką prac węzłowych. Punkt wyjściowy stanowiły stosunki między Polakami a Cyganami — dystans etniczny oraz wzajemne wizerunki (stereotypy i autostereotypy). Następnie podjęto problem identyfikacji i tożsamości Cyganów, ich różnicowania i zasad określania grupy swojej wobec innych grup cygańskich oraz wobec nie-Cyganów (na to ostatnie zagadnienie położono największy nacisk). Ostatnim tematem dwuletniej pracy były badania nad tym, jakie czynniki, jakie elementy są tymi w kulturze, które dla Cyganów stanowią identyfikatory *romanipen* (cygańskości). Z tym wiązało się poznawanie cygańskiej kultury w ogóle i jej złożoności. Badania prowadzi-

no zarówno wśród Cyganów osiadłych od dawna, jak i do niedawna wędrujących.

Realizowane równolegle badania węzłowe dotyczyły tych samych tematów, a ponadto wozów cygańskich — niegdyś powszechnego, dziś już zupełnie zanikającego elementu ich kultury (są to więc działania ratunkowe i inwentaryzacyjne, chroniące od zupełnego zapomnienia zarówno same przedmioty, jak i wiedzę o nich).

Aktualnie realizowane tematy stanowią kontynuację tych z lat wcześniejszych, są to: a) stosunki interetniczne Polacy — Cyganie i wzajemne sądy o sobie; b) miejsce i rola Cyganów w kulturze polskiej; c) obraz kultury Cyganów w Polsce i jej zróżnicowanie; d) tożsamość i identyfikacja grup cygańskich; e) wozy cygańskie..

Poza ostatnim wszystkie pozostałe tematy mieszczą się w dość szerokich, ale spójnych ramach, dających możliwość odpowiedzi na wiele pytań.

Prace te oparte są na badaniach terenowych w środowisku cygańskim (głównie) i niecygańskim w kilkunastu punktach na terenie całej Polski, a także na przeprowadzonej w całym kraju ankiecie, której celem jest przygotowanie mapy rozprzestrzenienia Cyganów w Polsce — czego do tej pory brak, a co jest jedną z podstawowych kwestii dla badań i ich opracowywania — na poszukiwaniach archiwalnych i studiowaniu literatury. Pełniejszemu poznaniu wizerunku Cyganów w świadomości Polaków, w literaturze (także jarmarcznej i ludowej) i w folklorze służyć będą przygotowywane obecnie prace magisterskie studentów polonistyki w białostockiej filii Uniwersytetu Warszawskiego pisane pod moim kierunkiem, pomyślane jako dopełnienie tematów realizowanych bezpośrednio w Katedrze Etnologii i Antropologii Kulturowej UW.

Badania nad Cyganami prowadzone są głównie przez studentów i absolwentów Katedry warszawskiej, ale uczestniczą w niej bezpośrednio lub współpracują w różnych podtematach także pracownicy innych instytucji — Muzeum Okręgowego w Toruniu, Muzeum Okręgowego w Tarnowie oraz Katedry Etnografii Słowian Uniwersytetu Jagiellońskiego. W ten sposób zaczyna powstawać ogólnopolski zespół badaczy zajmujących się tą tematyką.

Dotychczasowa polska literatura na temat Cyganów ma bardzo znaczne luki. Egzotyczna barwność Cyganów powodowała zainteresowanie nimi szerokich kręgów ludzi, poetów, malarzy, dziennikarzy, ale w bardzo małym stopniu (poza językiem) naukowców. Spowodowało to, że wprowadzicie bardzo wiele napisano na ich temat, ale znaczną część to wiadomości zupełnie fałszywe. Zaciążyło to zasadniczo na stanie wiedzy. Ilość pozycji wartościowych dotyczących historii i kultury Cyganów jest znikoma. Sytuacja lepsza, choć nie zupełnie różna, jest w cyganologii na świecie — odpowiednio do tego przygotowani badacze także omi-

jali Cyganów w swoich zainteresowaniach. Dopiero od kilku lat zaczyna się to zmieniać. Dlatego też obecnie podjęcie badań nad Cyganami wiąże się przede wszystkim z problemem źródeł, ze stworzeniem bazy, która pozwoli na analizowanie i rozumienie tej społeczności i jej kultury. Służą temu prace archiwalne, ankietowe i badania terenowe. Niedostatki źródeł i konieczność ich tworzenia powodują, że efekty badań są jeszcze mało spektakularne. Stosunkowo łatwiej uzupełnić stan wiedzy w przypadkach takich, jak np. stereotyp Cyganów w oczach Polaków czy rola Cyganów w kulturze ludowej. Najpoważniejszy problem stanowi jednak wzbogacenie źródeł do kultury Cyganów, tym bardziej że jest to społeczność trudna w badaniu, często nieufna, hermetyczna.

Jednakże już dotychczasowe osiągnięcia pozwalają w wielu przypadkach na weryfikację wiedzy zastanej i wyjaśnienie tych niejasności, jakie zdarzają się nawet w pracach wartościowych.

Niektóre z podjętych tematów nie mają do tej pory wypracowanej zadowalającej metodologii postępowania badawczego (np. badania nad tożsamością i identyfikacją), stąd także potrzeba szukania właściwych metod i technik badań.

Wyniki dotychczasowych prac znalazły odbicie w publikacjach w „Etnografii Polskiej”, „Ethnologia Polona”, „Polskiej Sztuce Ludowej” (wydanych lub aktualnie będących w druku) oraz specjalistycznych czasopismach pozapolskich „Etudes Tsiganes” i innych¹.

Aktualnie opracowywane są wyniki badań ankietowych oraz kontynuowane badania we wszystkich z wymienionych tematów. W najbliższym roku planuje się przygotowanie do publikacji wyników ankiety oraz części materiałów na temat roli Cyganów w kulturze polskiej, a także opracowanie materiałów dotyczących wozów.

Cyganie są grupą mniejszościową. Sytuacja, w jakiej się znajdują, jest sytuacją społeczności żyjącej w obcym etnicznie tle grupy dominującej, większościowej. Badania ukazują — oprócz specyfiki cygańskiej — wiele sytuacji i zjawisk, które — jak się wydaje — wychodzą poza wyłącznie cygańską grupę mniejszościową i mają charakter bardziej uniwersalny, związany ze społecznościami w diasporze i zdominowanymi przez te, które stanowią większość, stojącymi wobec zagrożenia asymilacją i konieczność obrony własnej odrębności, własnej osobowości kulturowej i egzystencji biologicznej. Pokazują m.in. mechanizmy obrony swojej tożsamości i ewolucję postaw w celu znalezienia wzorów zachowań adekwatnych do sytuacji.

¹ „Etnografia Polska”, t. XXII: 1978, z. 2 — zeszyt w całości poświęcony Cyganom; L. Mróz, *Les Chaladytka roma, Tsiganes de Pologne*, „Etudes Tsiganes”, nr 1: 1979; „Polska Sztuka Ludowa”, nr 1-2: 1981 — zeszyt poświęcony Cyganom; L. Mróz, *Sytuacja Cyganów w Polsce*, „Problèmes Politiques et Sociaux”, Nov.: 1983, i inne.

Sklania to do podjęcia prób poszukiwania tych wartości w kulturze Cyganów, tych treści i znaczeń, które mimo oddziaływań z zewnątrz stanowią jakby model utrzymujący ich cygańskość i pozwalający im zidentyfikować się, mimo różnic wewnętrznych, jako Cyganie, jako Roma. Być może wiąże się to nie tylko z cygańską specyfiką, ale ma powszechniejszy charakter — zapewne wskazane byłoby podjęcie badań porównawczych wśród innych mniejszości etnicznych i narodowych w Polsce, a taka właśnie kontynuacja tematu „Cyganie” leży w zamierzeniach zarówno realizujących aktualne badania nad Cyganami, jak i Katedry.